

Aradi Márk:

Az igazságosság kérdése a modern democráciákban

Michael J. Sandel: *Mi igazságos... és mi nem?*

*A helyes cselekvés elmélete és gyakorlata*¹

Michael J. Sandel, 2009-ben megjelent *Justice: What's the Right Thing to Do?*² című művében, nem csupán az igazságosság kérdésének különböző megközelítésmódjait mutatja be, de ezen túl felvázolja „a közjó egy lehetséges politikáját” is. A mű magyar fordítása 2012-ben jelent meg a Corvina Kiadó gondozásában, ami a *Mi igazságos... és mi nem? A helyes cselekvés elmélete és gyakorlata* címet viseli. A könyvet Felcsuti Péter fordította, és noha a filozófiai terminusok magyarázása több esetben kívánivalót hagy maga után, köszönettel tartozunk neki, mivel egy fontos erkölcsfilozófiai mű hazai megjelenését tette lehetővé.

Sandel kötete az igazságosságról tartott kurzusai anyagából készült, melyek világszerte nagy népszerűségnek örvendenek, erről nemcsak a teltházaz előadótermek tanúskodnak, hanem az előadásokról készült felvételek nézettsége is.³ A könyv kiváló bevezetést nyújt az erkölcsfilozófiai gondolkodás meghatározó fejezeteibe, az igazságosság fogalmának vizsgálatán keresztül. A szerző az etikátörténet olyan klasszikusait mutatja be és alkalmazza, mint az utilitarista és a kanti etika, Arisztotelész erkölcsfilozófiája vagy éppen – az általa sokat bírált – John Rawls politikafilozófiája. Példáit, a valóságból kölcsönzi és a legtöbb esetben olyan dilemmákról van szó, melyek parázs vitákat kavarnak a kortárs etikai diskurzusban. Igazolható-e a pozitív diszkrimináció? Elfogadható-e az azonos neműek házassága? Helyeselhető-e az abortusz? Jogos-e magasabb adók kivetése a tehetősebbekre a szegények megsegítése érdekében? Sandel e kérdések tárgyalása során, azonban egyértelmű választ és állásfoglalást egyikben se nyújt. Megadja a szükséges előfeltételeket és a lehetséges megoldásokat, azonban a kérdések megválaszolását az olvasóra hagyja. Ahogy a szerző is írja: „ez a könyv nem eszmetörténeti mű, inkább utazás a morális és politikai elmélkedés világában. Nem az a célom, hogy bemutassam, ki befolyásolt kit a politikai gondolkodás története

1 Michael J. Sandel: *Mi az igazságos... és nem? A helyes cselekvés elmélete és gyakorlata*. Ford. Felcsuti Péter. Budapest, Corvina Kiadó, 2012.

2 Michael J. Sandel: *Justice: What's the Right Thing to Do?* New York, Farrar, Starus and Giroux, 2009.

3 Vö. <http://www.justiceharvard.org/>

folyamán, hanem hogy az olvasót arra biztassam, hogy az igazságossággal kapcsolatos nézeteit kritikai vizsgálatnak vesse alá – hogy rájöjjön, mit gondol és miért.”⁴

A műben a szerző az igazságosságnak három, egymással versengő megközelítésmódját vizsgálja rendkívüli részletességgel: az utilitarista igazságfelfogást, a választás szabadságán alapuló igazságosság megközelítést, végül olyan elméleteket, melyek szerint az igazságosság az erénnyel és a jó étellel kapcsolódik össze. Sandel célkitűzése az, hogy felkutassa e három megközelítés erősségeit és gyengeségeit.

Az utilitarizmus vizsgálatánál (mely szerint az igazságosság abban áll, hogy a lehető legnagyobb boldogságot biztosítsuk minél több ember számára), Sandel az irányzat kiemelkedő klasszikusaival, Jeremy Benthammal és John Stuart Milllel foglalkozik. Sandel egyik példájában adott egy terrorista, akit elfogtak és azt feltételezik róla, hogy egy időzített bombát helyeztet el Manhattanben. „Helyes őt addig kínozni, amíg el nem árulja, hogy hol a bomba, és hogyan kell hatástalanítani? (...) A kínzás fájdalmat okoz a gyanúsítottnak, nagyban csökkentve az illető boldogságát vagy hasznosságát. Másfelől ártatlan életet ezrei pusztulnak el, ha a bomba felrobban. Ezen a haszonelvű alapon lehet azzal érvelni, hogy erkölcsileg indokolható egy embernek nagy fájdalmat okozni, ha ezzel megakadályozzuk, hogy tömegek meghaljanak vagy szenvedjenek.”⁵ Ebből ki is világlik az első ellenvetés, vagyis az, hogy az adott példán alkalmazva miért lesz hibás az utilitarista megközelítés: nem veszi figyelembe és nem tartja tiszteletben az egyéni szabadságjogokat. Az utilitarizmus számba veszi az egyenlő preferenciákat, azonban nem alkot ezekről értékmértéket. Vagyis bárkinek a preferenciája egyformán fontos, ebből viszont az következik, hogy ezek összegzéséhez egy közös mércére van szükség. Ez nem más, mint az élvezet és fájdalom kizárólagos mércéje. Ez Sandel számára elfogadhatatlan, mivel nem lehet minden erkölcsileg releváns kérdést közös értékmércével vizsgálni.

A második vizsgált megközelítés olyan elméleteket ölel fel, melyek az igazságosságot a szabadsággal kapcsolják össze. Itt napjaink politikai vitáinak két meghatározó csoportját veszi átfogó vizsgálat alá: a szabadpiaci libertariánusokat és a liberális egalitariánusokat. A libertariánus megközelítés szerint „az igazságosság abban áll, hogy tiszteljük és érvényesítjük a felnőtt emberek szabad elhatározásából meghozott döntéseit.”⁶ A szerző a libertarianizmus tárgyalására két fejezetet szentel (3, 4), amelyekben rendkívül szemléletes példákon mutatja be ezen felfogás pozitív és negatív aspektusait. A tárgyalt megközelítés „központi eleme, hogy a szabadság mindannyiunk alapvető joga, ami azt jelenti, hogy a birtokunkban

4 Michael J. Sandel: i. m. 46.

5 Michael J. Sandel: i. m. 54.

6 Michael J. Sandel: i. m. 35.

lévő dolgokkal tetszés szerint rendelkezhetünk, feltéve hogy tiszteletben tartjuk mások jogait, hogy ugyanígy tegyenek.”⁷ A libertariánusok a korlátozásmentes piacok hívei, ami magába foglalja azt, hogy korlátozott szerepet tulajdonítanak az államnak gazdasági szempontból. Ennek a szemléletnek nem a gazdasági hatékonyság, hanem az emberi szabadság az alapja. Ebből következik, hogy egyedül a minimális állam koncepciója egyeztethető össze a libertariánus elmélettel. A minimális állam hatóköre három lényeges feladatra korlátozódik: felügyeli a szerződések betartását, védelmezi a magántulajdont, illetve fenntartja a békét. A libertariánus nézetek szerint, amelyik állam ennél többet tesz, az már morálisan nem indokolható, mivel az sértené a polgárok szabadságát. Sandel amellett érvel, hogy egy ilyen államban nem teljesül az igazságosság, mivel az emberek könnyen kiszolgáltatott helyzetbe kerülhetnek. Példaként vesz egy béranyát, aki csak azért vállalta el ezt a szerepet, mert pénzre volt szüksége és ez kényszeríti bele egy szituációba, ami gyakorlatilag nem a szabad választásán alapult, így megkérdőjelezhető, hogy valóban egy tudatos és szabad döntésről van szó ebben az esetben.

A másik nagyhatású elmélet mely, a szabadság és az igazságosság kapcsán kerül tárgyalásra az a John Rawls névvel fényjelzett liberális egalitarianizmus. Azonban ennek kifejtése előtt a szerző – nagyon helyesen – egy külön fejezetet szentel (5.) Immanuel Kantnak. Ez azért fontos, mivel Kant erkölcsfilozófiájának megértése elengedhetetlen ahhoz, hogy a rawls-i rendszer vizsgálatába bele lehessen kezdeni. Kant az igazságossággal kapcsolatban egy hipotetikus egyetértésre hivatkozik, amivel egy társadalmi szerződésszerű koncepcióhoz jut el. „Egy törvény akkor igazságos, ha a publikum egésze minden valószínűség szerint elfogadná.”⁸ A szerző Kant átfogó vizsgálata végén felteszi az olvasónak a következő kérdést: „Hogyan lenne képes egy hipotetikus megállapodás ellátni a valódi szerződésből fakadó erkölcsi feladatokat?”⁹ Erre próbál választ adni John Rawls *Az igazságosság elmélete* c. művében. Rawls kiindulópontja az, hogy meg kell határoznunk milyen elvekkel értenénk egyet egy olyan kiindulási helyzetben, amit a teljes egyenlőség jellemez. Ezt az állapotot a teljes tudatlanság jellemzi, vagyis senki sem tudja, hogy ki milyen szerepet fog betölteni a társadalomban. Ebből a hipotetikus szerződésből két alapvető elvnek kell megszületnie az igazságosságot illetően: egyenlő szabadságjogok, illetve egyfajta társadalmi és gazdasági egyenlőség.

Ez Sandel számára nem kielégítő. Igaz, hogy megfelel az utilitarizmussal szemben felhozott bírálatnak, miszerint az igazságosság nem egyszerű kalkuláció és megállapít bizonyos univerzális jogokat, amiket tisztelni kell, azonban ezek az

7 Michael J. Sandel: i. m. 178.

8 Michael J. Sandel: i. m. 167.

9 Michael J. Sandel: i. m. 167.

elméletek nem veszik figyelembe az egyéni preferenciákat és vágyakat. Továbbá elvárják, hogy morális és vallásos meggyőződéseinket a közéleten kívül tartsuk. A szerző amellet érvel, hogy egy társadalomban élő ember nem tudja privát szférában tartani erkölcsi meggyőződéseit, ezért ezek az elméletek hibásak. Ahogy írja: „az igazságos társadalom nem érhető el a hasznosság maximalizálásával vagy a szabad választás biztosításával.”¹⁰ Érvelése alapján egy igazságos társadalomhoz a szolidaritásból és valahova tartozásból fakadó kötelességekkel bíró emberekre van szükség, akik együtt gondolkodnak egy közös cél érdekében.

A jól felépített mű végére az utolsó fejezetekben Sandel az igazságosság harmadik megközelítésmódja mellett teszi le a voksát, vagyis amellet, hogy az igazságosság az erénnyel és a jó étellel kapcsolódik össze. A szerző egyfajta arisztotelianizmus mellett érvel, mivel egy ember a társadalomban egyszerre létezik egy erkölcsi és politikai dimenzióban. „Az igazságossággal és joggal foglalkozó legélesebb viták nem folytathatók le anélkül, hogy ne foglalkoznánk az erkölcs és a vallás ellentmondásos kérdéseivel.”¹¹ Érvelése szerint ez azért van így, mivel „az igazságosság kérdése mindig összekapcsolódik a megbecsülés, az erény, a büszkeség és az elismerés koncepcióival.”¹² Sandel konklúziója az, hogy egy igazságos társadalom létrehozásához, társadalmi vitára van szükség, ami nem mentes az erkölcsi és vallási meggyőződésektől. „Ha a közéletben erőteljesebben foglalkoznánk erkölcsi nézeteltéréseinkkel, az erősebb, nem pedig gyengébb bázist teremtené a kölcsönös tisztelet számára.”¹³

Michael J. Sandel művében egy komplex, jól összeszedett írást köszönhetünk, bátran ajánlható minden, a morál- és politikafilozófia iránt érdeklődő olvasónak, köszönhetően a szerző gördülékeny stílusának, illetve a könyv remek szerkezeti és logikai felépítésének. Az egyes fejezetek önállóan is informatívák és relevánsak, egészében tekintve pedig kiváló képet nyújtanak az igazságosság problémaköréről.

10 Michael J. Sandel: i. m. 303.

11 Michael J. Sandel: i. m. 282.

12 Michael J. Sandel: i. m. 303.

13 Michael J. Sandel: i. m. 311.